

BATÁR LEVENTE

A verbális agresszió hatásmechanizmusa

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Témavezető:
Dr. (habil.) Huszár Ágnes

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

Pécs, 2009

Tartalom

1. Bevezetés	1
2. Az értekezés felépítése	2
3. Problémafelvetés	4
4. Hipotézisek	5
5. Anyag és módszer	6
6. Eredmények	8
7. A hipotézisek értékelése	11
8. Kitekintés	12
9. A tézisekhez felhasznált irodalom	13
10. A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk	14

1. Bevezetés

Míg a fizikai agresszió kérdésével jelentős szakirodalom foglalkozik, főleg az etológia és a pszichológia területén, jóval kevesebb a szakirodalmi utalás a verbális agresszióra. S ha találunk, akkor is csak érintőlegesen és felszínesen foglalkoznak vele. Ugyanakkor számos érv szól a részletesebb vizsgálatok szükségessége mellett. A hangsúlyeltolódás valószínűleg abból adódhat, hogy „a fizikai bántalmazás könnyebben meghatározható, egyértelműbben regisztrálható, mint a szándékosan okozott lelki gyötrelém” (Ranschburg, 2006:43).

Az agresszivitás természetét a nyelvtudomány, azon belül szociolingvisztikai, pragmatikai módszerekkel vizsgálom, mivel nyilvánvaló, hogy az agresszív beszéd mint jelenség egyértelműen nem csupán nyelvi kérdés, hanem egy emberi, társadalmi jelenség nyelvi vetülete. Pearce is ezt fogalmazza meg: „Amit a társalkodók a beszédaktus közben tapasztalnak, az megfelel az emberi lét alapvető társadalmi folyamatának” (Pearce nyomtatás alatt; idézi: Griffin, 2001:68).

A verbális agresszió vizsgálata a nyelvészetten kívül több tudományághoz (pl. szociológia, szociálpszichológia) kötődik. A kutatás fontossága éppen a téma interdiszciplinaritásában rejlik, az új eredmények kölcsönösen megtermékenyítik egymást. A kutatás tudományos eredményei a gyakorlatban is használhatók a nyelvi agresszióknak a felismerésében és tudatosításában. Ezek a következők:

- 1) Általában nagyon nehezen ismerik fel a szóbeli bántalmazást (Evans, 2004:36).
- 2) Sokakban nem is tudatosul, hogy ők maguk nyelvileg agresszív formákat használnak (Batár, 2005:21).
- 3) A felhasznált szavak nem mindig ugyanazt jelentik a kibocsátó és a befogadó szemszögéből (Németh, 1999:20).
- 4) Az egyénnek a kulturált társadalmi együttélés érdekében meg kell tanulnia féken tartania agresszív gondolatait és késétéseit (Atkinson et. al., 1994:324).
- 5) A fel nem ismert, félreértett agresszió az emberi fejlődésben, életében sok nehézség, sőt tragédia okozója (Hárdi, 2000:11).
- 6) A fizikai agresszió megjelenését szinte minden esetben megelőzi, nagyon gyakran kíséri a verbális agresszió (Batár, 2008:18).

Szemléletbeli változást szeretnénk elérni a vizsgálatban résztvevők és az eredményeket megismerők körében. Tudatos nyelvhasználattal egyfelől javíthatók a személyközi kapcsolatok, másfelől biztosan visszaszorítható a fizikai agresszió egy része, mivel a nyelvi agresszió nagyon gyakran megelőzi a fizikait.

2. Az értekezés felépítése

Az első fejezet (Bevezetés) összefoglalja a nyelvi agresszió kutatásának főbb tudományos eredményeit és utal társadalmi jelentőségére. Ismerteti a dolgozat célkitűzéseit és felépítését.

A második fejezet a kutatás elméleti hátterét és módszereit taglalja, ezen belül a diskurzus- és a konverzációelemzést, a beszélt nyelvi vizsgálatok történelmi alakulását, a grice-i együttműködési alapelvet, a társalgási maximák követését és megszegésének következményeit. Utána bemutatásra kerülnek a társas interakció jellegzetességei, a beszélgetés strukturái és a beszélőváltások. Ezt követi az interakciókban kialakuló képnek és énképnek, majd a kommunikáció három alaphelyzetének (valódi kommunikációs helyzet, alkommunikációs helyzet, információs helyzet) ismertetése. A harmadik alfejezet a beszédaktus-elmélet rövid történeti visszatekintésére, az elsődleges és explicit performatívumokra, a beszédaktusok hierarchiájára, a sikerülési feltételekre és a beszédaktus-elmélet fontosságára tér rá. Majd Goffman munkásságával kapcsolatban szó esik annak forrásairól, a színházról mint fogalmi keretről, néhány általa használt fontosabb kifejezés értelmezéséről (szerep, alakítás, homlokzat, benyomáskeltés), és az interakciós területekre vonatkozó megállapításokról. A fejezet a televízió befolyásának és mintaadó voltának leírásával zárul.

A harmadik fejezet az agresszió témakörét tárgyalja. Miután áttekinti annak különböző meghatározásait, az állatvilágban betöltött szerepét mutatja be. Ezt követően foglalkozik az agresszióval az ember világában, szó van annak meghatározásáról, cselekvési szintjeiről, megközelítéseiről és megnyilvánulásairól. Kísérlet történik az agresszió jelenségének rendszerezésére.

A negyedik fejezet fő célja a nyelvi agresszió tárgyalása. Kezdődik az ismert definíciók egy részével és a fizikai és nyelvi agresszió közötti eltérésekkel, folytatódik a nemek közötti különbségekkel, az agresszív beszéd néhány általános jellegzetességével és az agresszió és a hatalom kapcsolatával. Kulcsszerepe van a verbális agresszió megítélésének. Végül szó esik a nyelvi agresszió elszívésének lehetséges pszichológiai következményeiről. Külön alfejezetek mutatják be az agresszív nyelvi tartalmakat, az agresszív nyelvi formákat és az agresszív nyelvi viselkedés módjait.

Az ötödik fejezet Goffman homlokzatfogalmából és Brown és Levinson udvariasságelméletéből indul ki, majd részletesen bemutatja, milyen tevékenységek fenyegetik a negatív és a pozitív homlokzatot. A fejezet második része a beszéd beszédaktussal foglalkozik. A beszédnek mint beszédaktusnak a kidolgozására azért volt szükség, mert ez strukturálja a kommunikációs stratégiáit. A beszédet elhelyeztük a beszédaktusok rendszerében, a bókka állítottuk ellentétbe, és röviden úgy jellemeztük, hogy a beszélőnek arra irányuló szándékát jeleníti meg, hogy valakiben (pl. hallgató, címzett) kárt tegyen. Itt található még a beszéd beszédaktus elhelyezése a beszédaktusok rendszerében, a sikerülési feltételek, a beszédaktus létrehozásának szabályai, végül a szomszédági párok szerveződése. Szó esik arról, hogy a felborult nyilvánosság rendje hogyan kompenzálható a jóvátételi szertartásokkal.

A hatodik fejezetben az empirikus kutatások részletes ismertetése következik. Négy műsorvezető által készített egy-egy *Nap-kele* interjúval kapcsolatban elsősorban a párbeszéd-irányítási stratégiáról és a beszélgetések agresszív elemeinek vizsgálatáról esik szó. Ez azonos vizsgálati szempontok alapján készült. A *Heti Hetes* műsorok elemzésével egy már strukturájában kialakult kis csoport interakciójának sajátosságai tárhatók fel, koncentrálna az agresszori és áldozati szerepek felvállalására.

A tizenévesek körében végzett kérdőíves kutatás eredményei szintén ebben a fejezetben találhatóak. Itt több szempontból vonhatók le a következtetések: egyrészt korosztályok szerint, másrészt nemek szerint, harmadrészt az összes választ egyben tekintve.

A dolgozat hetedik fejezete összefoglalja a disszertáció eredményeit. Ezen belül kitér a hipotézisekre, a fő kutatási célok megvalósulására, az értekezés új tudományos eredményeire, és beszámol a további kutatási célokról.

A nyolcadik fejezetben az angol nyelvű összefoglalót találjuk.

Ezután következik a magyar és angol tételeket tartalmazó felhasznált szakirodalmak listája és a források listája. A disszertáció legvégén a mellékletek találhatóak, bennük a transzkripcióknál alkalmazott átírási jelek, majd maguk az átíratok.

3. Problémafelvetés

A nyelvi agresszióról kevés rendszeres vizsgálat született, elhanyagolt, legtöbbször csak említés szintjén foglalkoznak vele. Ezen hiányosságok kiküszöbölése érdekében többirányú kutatást végeztünk. Az elemzett műsorok és a kérdőíves felmérés valós képet adnak egyfelől arról, hogy a média a benne megjelenő szereplőkön keresztül milyen viselkedésmintát közvetít, másfelől arról, hogy a fiatalok két kisebb csoportjának megnyilvánulásait mi jellemzi tizenkét agressziós helyzetben.

Az értekezés fő célkitűzései a következők:

- 1) Kidolgozni pragmalíngvisztikai szempontból a beszólás beszédaktusát mint a kompetitív stratégia legfontosabb eszközét.
- 2) A televízióból rögzített két talk-show elemzése segítségével feltárni, hogy a résztvevők milyen nyelvi eszközök felhasználásával próbálnak meg kompetitív stratégiák révén felülkerekedni a többiekén.
- 3) A televízióból rögzített interjúk elemzése segítségével feltárni, hogy élőszóban a műsorvezetők milyen nyelvi eszközök felhasználásával próbálják kézben tartani a beszélgetést.
- 4) A kérdőíves felmérés eredményeiből korcsoportonként és nemenként megtudni, a megkérdezettek hogyan nyilvánulnának meg tizenkét olyan helyzetben, amelyekben valamilyen agresszió éri őket.
- 5) A kérdőíves felmérés eredményeiből feltárni, milyen fokú nyelvi viselkedésbeli sajátosságok és különbségek adódnak abból, hogy más-más személyek (barát, idegen felnőtt, tanár) vesznek részt ugyanabban a szituációban.

4. Hipotézisek

Kutatás – Nap-kele

- 1) Találunk olyan beszélgetést, amelyben az együttműködési együtttható mértéke egy alatt lesz, azaz a kérdező szószáma magasabb, mint a kérdezetteké összesen.
- 2) A témaajánlások többsége a kérdezőtől származik.
- 3) Több közbevágás fűződik a kérdezőkhöz, mint a beszélgetés alanyaihoz.
- 4) Több alkalommal szakítják félbe a férfiak a nőket, mint viszont.

Kutatás – Heti Hetes

- 1) Az adásokban a nyelvi agresszióon belül főként formai agresszióval fogunk találkozni.
- 2) Elsősorban a jelenlévők képességei szolgálnak a beszólások alapjául.
- 3) Tartalmi különbség van a nőnek és a férfiaknak szóló beszólások között.
- 4) Fordított arányosság áll fenn az agresszori és az áldozati alkalmak száma között.

Kérdőíves kutatás

- 1) Minél nagyobb a felek közötti társadalmi távolság, annál kisebb az alkalmazott nyelvi agresszió mértéke.
- 2) Minél nagyobb a felek közötti korkülönbség, annál kisebb az alkalmazott nyelvi agresszió mértéke.
- 3) A sértettekből nagyobb fokú agressziót vált ki a verbális, mint a fizikai agresszió.

5. Anyag és módszer

Empirikus vizsgálatainkat két területen végeztük: egyfelől televíziós beszélgetéseket elemeztünk, másfelől kérdőíves kutatást végeztünk. Előbbi megmutatja, meddig megy / mehetne el a közszereplő nyilvánosan a verbális agresszió tekintetében. Utóbbi agressziót elszenvedő diákok nyelvi viselkedését mutatja be tizenkét helyzetben.

Kutatás – Nap-kezte

A *Nap-kezte* adásaiban a műsorvezető és a meghívottak aszimmetrikus hatalmi helyzetben vannak. Ezek közül négyet rögzítettünk videomagnóra, mind élő beszélgetés, mindet más műsorvezető készítette (Verebes István, Lakat T. Károly, Bánó András és Aczél Endre). Rögzítés után gondosan elkészítettük a beszélgetések átiratait (ld. 2. sz., 3. sz., 4. sz. és 5. sz. Mellékletek). A felvételekre azért volt szükség, mert csak számos visszajátszás után lehet elkészíteni a pontos átiratot, jelölve például a megszólalási sorrendet, a vokális gesztusokat és a szupraszegmentális eszközöket. Átírási jeleket (ld. 1. sz. Melléklet) igen, de az írásnál szokásos központoszási jeleket nem használtunk.

Az így elkészült átiratokat először külön-külön vizsgáltuk a kibővített diskurzuselemzés módszerével. Végül az elemzések alapján összehasonlítottuk egymással azok a beszélgetéseket, amelyekben azonos számú vendég szerepelt.

Elsősorban a párbeszéd-irányítási stratégiákkal és a beszélgetések agresszív elemeinek vizsgálatával foglalkozunk. A kutatás célja annak bemutatása:

- 1) Milyen műsorvezetői stratégiák tehetik agresszívvá a beszédet.
- 2) Milyen nyelvi tényezők tehetik agresszívvá a beszédet.

Ugyanazt a szempontsort követtük elemzések során:

- 1) a beszédlépések száma,
- 2) az együttműködési együtttható mértéke,
- 3) a beszédjog megtartása és átadása,
- 4) a közbevágások és az együttbeszélések,
- 5) alkalmazott kérdések, homlokzatromboló kérdések,
- 6) témaajánlás és a téma elfogadása,
- 7) a beszélgetés tartalma,
- 8) üdvözlés, bemutatás, megszólítás,
- 9) búcsúformula, a társalgás befejezése.

Kutatás – Heti Hetes

A mintavétel véletlenszerű volt. Két talk-show-t (2004.05.08. és 2004.05.29.) rögzítettünk videomagnóra. Ezekben a műsorvezető és a meghívottak között szimmetrikus a hatalmi helyzet, mivel mindannyian ugyanannyi joggal rendelkeznek a megszólaláshoz/beszédhez.

Meghatároztuk a műsorban fellelhető verbális agresszió négy lehetséges irányát, majd a legelsőt választottuk vizsgálataink tárgyául (Batár, 2004:72):

- 1) A szereplők egymás felé irányuló (közvetlen) szóbeli agressziói.
- 2) A jelenlévő és jelen nem lévő nézőket érő (közvetlen) szóbeli agresszió.
- 3) A szereplőket a nézői leveleken keresztül érő (közvetlen vagy közvetett) szóbeli agresszió.
- 4) A jelen nem levő közéleti személyiségeket, hírességeket, a társadalom különböző csoportjait érő (közvetett) szóbeli agresszió a szereplők részéről.

Az elemzés egy kis csoport (hat férfi és egy nő) interakcióján belül fel kívánja tárni:

- 1) Ki(k)nek a szájából, milyen formában és mennyiségben jelenik meg nyelvi agresszió.
- 2) Ki(ke)t, milyen formában és mennyiségben ér a nyelvi agresszió.
- 3) Ki(k) a fő agresszor(ok).
- 4) Ki(k) a leggyakoribb áldozat(ok).
- 5) Mi szolgál a beszélők alapjául.

Kérdőíves kutatás:

Iskolás diákok körében végeztük a kutatást. Az egyik csoport tagjai 13-14 évesek, a másiké 16-17 évesek voltak. Mindkét csoportban 20 fiút és 20 lányt kértünk fel, így összesen 80 kérdőívet dolgoztunk fel.

A megkérdezettek összesen tizenkét kérdést (szituációt) kaptak (ld. 6. sz. Melléklet). A szituációkban egyetlen változó volt: az agresszor személye. Figyeltünk rá továbbá, hogy a kérdések világosak legyenek, ne álljanak távol a diákok valós élethelyzeteitől. Törekedtünk a gyorsan olvasható és gyorsan megválaszolható itemek megalkotására (Babbie, 1998:179).

Az első hat a hagyományos kérdőív kérdéseivel hasonlított. Ezek felében (1., 3. és 4.) egyfajta fizikai agressziót írtunk le, amit az adatközlőkkel szemben követek el. A 2., 5. és 6. az agresszió egyéb formáját tartalmazta. A megkérdezetteknek azt kellett beírniuk, hogyan nyilvánulnak meg a helyzetekben. A kérdőív második felében (7-12 kérdések) nyelvi agresszió érte a fiatalokat. Meg volt adva a szituáció és a szomszédsági pár kezdő eleme, ezt kellett saját reakciókkal kiegészíteniük.

A kapott válaszokat kódoltuk: A – agresszív; S – semleges, beismerő, belátó; U – udvarias; NNy – nem nyilvánul meg; M – hallhatóan nem nyilvánul meg, csak magában; Cs – verbalitás helyett a cselekvés valamilyen formáját választja; ? – valamely oknál fogva nem feleltek a megkérdezettek, vagy a szituációt nem tudták értelmezni.

Több kérdésre kerestük a választ:

- 1) Milyen megnyilvánulási, nyelvi viselkedésbeli különbségek adódnak abból, hogy más-más személyek (barát, idegen felnőtt, tanár) vesznek részt ugyanabban a szituációban?
- 2) A nyelvileg agresszív cselekedeteket és az agresszió elszenvedését hogyan befolyásolják a külső és a belső kontextuális tényezők?
- 3) A fizikai vagy a verbális agresszió elszenvedésekor jelenik meg nagyobb fokú agresszió a reakciókban?

6. Eredmények

A többféle módon nyert eredmények következtetések levonására adnak lehetőséget. Segítségükkel képet kapunk egyrészt arról, hogy kellene és nem kellene viselkedni, másrészt, hogy tinédzserek két csoportja milyen stílusban nyilvánulna meg tizenkét élethelyzetben.

Kutatás – Nap-kele

Láthattuk különböző műsorvezetők párbeszéd-irányítási stratégiáit. A négy interjú egységes szempontok alapján készült elemzése kimutatta azok agresszív (és udvarias) elemeit.

Az együttműködési együtthatók (Huszár, 1994:104) alacsonyak (1,25; 1,45; 1,44; 1,20), vagyis a vendégek alig beszélnek többet a kérdezőknél. Azonban a megszólalás hossza önmagában nem tükrözi hűen a hatalmi helyzetet. Hogy pontosabb képet kapjunk, további szempontokat is felállítottunk, amelyek jellemzik az együttműködést, a beszélgetőpartner homlokzatának védelmét vagy annak hiányát:

- 1) a beszédlépések száma,
- 2) a beszédjog megtartásának és átadásának gyakorlata,
- 3) a közbevágások száma és az együttbeszélések hossza,
- 4) az alkalmazott kérdések fajtái,
- 5) a témaajánlás és témaválasztás,
- 6) a beszéd tartalma,
- 7) az üdvözlés, a bemutatás, a megszólítás módja,
- 8) a búcsúformula használata, a társalgás befejezése.

Ezekre együttesen támaszkodva részletesen leírtuk a műsorvezetők törekvéseit. Sok módját tapasztaltuk az interjúkészítésnek, és minden alkalommal hangsúlyoztuk, példákkal szemléltettük azok agresszív elemeit. Verebesnél a beszédlépések és a szavak magas számát, a beszédjog átadásának hiányát és a közbevágások gyakoriságát, Lakat T-nél a közbevágások számát, a személyes vonatkozások gyakori említését és vendégei udvariatlan bemutatását, Bánónál a közbevágásokat, a kérdezés módját és a homlokzatfenyegető kérdéseket, Aczélnál a közbevágásokat, a kérdések típusait és a hosszú helyzetelemzéseket és saját tájékozottságának túlzott hangsúlyozását emeltük ki mint negatívumot.

Leggyakrabban a gyakori közbevágások kerültek előtérbe. A beszédjog átadásának gyakorlatánál kiderült, hogy egyrészt ezt a műsorvezetők gyakran nehezen teszik meg, másrészt ennek leggyakoribb módja, hogy látványosan, egyértelműen a kérdezt felé fordulnak, ritkábban felé mutatnak, vagyis elsősorban nem verbális eszközöket alkalmaznak.

Megállapítható, ha a riporter a szó megtartásáért, a vendégek beszédének visszaszorításáért küzd, az biztosan valamilyen negatív következménnyel jár. Vesztesek lehetnek mind a válaszolók, mind a nézők, előbbieket elveszthetik homlokzatukat, utóbbiak nem kapják meg a várt információkat. Ezek azok az esetek, amikor a beszélő egyéni célját előtérbe helyezi a közösséginek.

Kutatás – Heti Hetes

Arra a megállapításra jutottunk, hogy a talk-show mint műsortípus a beszédjogért való versenyzés melegágya. Aki szóhoz szeretne jutni, vagy véleményt akar mondani, annak versenyeznie kell a megszólalásért. A beszédjog átvételéhez a nem verbális eszközök nem elegendők, mindenképpen verbálisan kell jelezni a megszólalási szándékot. (Ha sikerül is megszerezni a beszédjogot, megtartásának ideje teljesen bizonytalan.)

A két adás elemzéséből láthattuk, hogy a *Heti Hetes*ben nagy szerepet kap a szereplők közötti verbális erőszak, a műsor szereplői egymást rendszeresen kritizálják, gúnyolják, heccelik.

Két szerepet különböztettünk meg, amelyekbe minden résztvevő belebújhat: agresszori és áldozati. Csak olyan mértékben azonosulhat valaki ezekkel a szerepekkel, ahogy azt a csapat többi tagja engedi neki, amennyire ő azt „ki tudta harcolni” magának.

Mivel mindkét alkalommal az állandónak nevezett alapcsapat tagjai vettek részt, a csoporton belüli hierarchia már korábban kialakult. A hierarchiát azonban folyamatosan meg kell erősíteni, fenn kell tartani. Az kerülhet a képzeletbeli „erőpiramis” tetejére, aki domináns szerephez tudja juttatni magát. Dominánsnak minősül az a személy: 1) akinek nem kell vigyáznia mások homlokzatára, 2) aki el tudja érni, hogy őt ritkán illessék beszólásokkal.

Rekonstruálhatóak az alá- és fölérendeltségi viszonyok. Találtunk olyanokat, akik legtöbbször agresszorok, mások legtöbbször elnyomottak. Az 1. sz. diagram mutatja, hogy szinte fordítottan arányos az áldozati és az agresszori alkalmak száma. A három fő agresszor (Verebes, Gálvölgyi, Bajor) szenvedte el a legkevesebb támadást. Ők azok is, akik több alkalommal voltak támadók, mint sértettek. Velük ellentétben Farkasházy és Havas alig támadott, de gyakran szenvedtek el agressziót. Szereplőnként (táblázatokban) összegeztük az elszenvedett és az elkövetett agresszió mennyiségét.

Számos esetben láthattuk, hogy a beszélő annak ellenére végrehajtja homlokzatfenyegető cselekedetét, hogy tisztában van annak következményével. Kétséget kizárónak tűnik, hogy elsősorban azoknak a személyeknek a homlokzatát rombolták, akik nem támadnak vissza. Legtöbbször a „gyengébb” visszavonul, az agresszívan viselkedő, a magát dominánsnak mutató másik fél / felek elől. Ha valaki nem a visszavonulást választja, akkor a beszólásra (pl. sértés, irónia) viszontbeszólással válaszol. Így jöttek létre (párharcok formájában) a szomszédsági párok. Nem csupán párharcokat láthattunk, hanem például lejáratás vagy kritizálás elérése érdekében létrejött szövetségek kialakulását is, elsősorban Farkasházy és Havas ellen. A mások felé intézett agresszió egyik célja, hogy a beszélő az aktus által megerősíti pozitív énképét is, hiszen aki másokat negatívan minősíthet, nyilván olyan, akire ezek a szavak nem vonatkoznak.

A beszédstílusra jellemző a közvetlenség, a pongyola kifejezésmód és mondatfűzés. Az interakciók hangneme sokszor olyan, mintha azok a hátsó területen zajlanának, nem a közönség előtt. Az oldottabb hangvételi megnyilatkozás különbséget mutat az igényes beszédhez képest. Az oldottabb hangvétel és a közvetlenség oka lehet a természetességre való törekvés, valamint az a szándék, hogy a mondanivalót nyelvi és akusztikai eszközökkel is érdekesebbé, élvezetesebbé tegyék a hallgató számára.

Kérdőíves kutatás

Egyrészt korosztályok szerint elemeztük a válaszokat, itt a legfontosabb eredmények a következők:

- 1) A 13-14 éveseknél az agresszió mértéke összességében csekély mértékben, ám ezen belül a nagyfokú agresszió aránya jelentősen meghaladta az idősebb korosztálynál mértéket.
- 2) Az udvarias reakciók használatában a 13-14 évesek jártak elől.
- 3) Mindkét korcsoport jóval erőszakosabban reagált az elszenvedett verbális bántalmazásra, mint a fizikaira.
- 4) Tanárral szemben, aki a szociális kontrollfunkciót betöltő személy, a 16-17 éveseknél minden esetben van verbális agresszió, a 13-14 éveseknél egy alkalommal nincs.
- 5) Mindkét korosztály előszeretettel alkalmazta a nagyfokú agressziót baráttal szemben, míg az enyhe fokú agresszióból az ismeretlen felnőttek jutott a legtöbb.
- 6) Elsősorban a fiatalabb korosztályra, de az idősebbekre is vonatkozik, hogy jóval kevesebbszer szálltak szembe agresszíven tanárral, mint ismeretlen idegennel és baráttal.
- 7) Az enyhe fokú udvariasság mindkét korosztálynál, minden agresszorral szemben gyakoribb, mint a nagyfokú udvariasság.
- 8) A korosztályok közül a fiatalabbak baráttal szemben ritkán, tanárral szemben ennél tizenötször gyakrabban udvariasak.

Másrészt nemek szerint értékeltük a válaszokat:

- 1) A legtöbb kategóriában (S, UK, UN, NNY, M) a két nem válasza közötti különbség minimális vagy semmi.
- 2) A lányoknál a kismértékű, a fiúknál a nagymértékű agresszió volt túlsúlyban.
- 3) Nyelvi agressziókor a lányoknál jelentősen növekedik a kismértékű, enyhén csökken a nagymértékű agresszió, fiúknál mind a nagy, mind a kismértékű agresszió mértéke nő.
- 4) A lányok enyhén mértékű agressziót ismeretlennel szemben csaknem ugyanannyiszor alkalmaznak, mint barátokkal szemben.
- 5) A lányok leginkább tanárral szemben udvariasak, őt követi az idegen, legkevesebb udvariasságot barátaik kapják.
- 6) A fiúk esetében a nagyon udvarias megjegyzések száma megegyezik azokban a szituációkban, ahol a barát és az idegen vesz részt.

Harmadrészt az összes (2880 darab) válaszból együtt vontuk le a következtetéseket:

- 1) A válaszok több mint egyharmada (37,15%) agresszív volt. Ennek nagyobb része (57,58%) kismértékű, kisebb része (42,42%) nagymértékű agresszió.
- 2) Második legtöbb válasz semleges érkezett (26,49%).
- 3) Éppen 10% az udvarias megjegyzések száma, ez az agresszív megjegyzések töredéke.
- 4) A legkevesebb agresszió (AK és AN) a tanárt éri.
- 5) Idegenekkel szemben a kismértékű agresszió kis mértékben több, a nagymértékű határozottan kevesebb, mint barátokkal szemben.
- 6) A társadalmi távolsággal együtt nő az udvariasság mértéke és a meg nem nyilatkozás mértéke, ám csökken a semleges megjegyzések száma.

Az a számadatokon tisztán látszik, hogy nagy nyelvhasználati különbségek adódnak abból, hogy változik az agresszor személye. Minden tekintetben csekélyebb különbségeket találunk a barátokkal és az idegenekkel szóló megnyilatkozás között, mint a barátokkal és a tanárral szóló között. A külső kontextuális tényezők közül az ismertségi szint alacsony volta a barátokkal való beszédhez képest kisebb mértékű nyelvhasználati különbségre készítette a megkérdezetteket, mint az alá- és fölérendeltségi viszony. Ez azt igazolja, hogy egy szituációt sok tényező határoz meg, amelyek közül a hatalmi viszonyok (főlé- és alárendeltség) a legfontosabbak (Huszár, 1993:43).

A beszólás beszédaktusának leírása

A disszertáció egyik legfontosabb része magának a beszólás beszédaktusnak – mint a kompetitív stratégia legfontosabb eszközének – a kidolgozása és részletes leírása.

A beszólás mint negatív homlokzatvédő stratégiai elem eddig hiányzott a beszédaktusok rendszeréből. Ezt pótoltuk, a bókkkal állítottuk ellentétbe. Funkció szempontjából a beszélőnek arra irányuló szándékát jeleníti meg, hogy valakiben kárt tegyen. Taglaltuk a beszólás hármas hierarchiáját. A sikerülési feltételek áttekintésekor azt a sajátosságot fedeztük fel, hogy az Austin által megadott hat (általános) feltétel közül a sikerességhez csak egynek kell bekövetkeznie, az aktust helyesen kell végrehajtani, a többi hiánya nem befolyásolja a sikerességet.

Használata során előfordulnak kétértelműségek.

7. A hipotézisek értékelése

Kutatás – Nap-kele

- 1) Az együttműködési együtttható mértéke mind a négy beszélgetésben (Verebes – 1,25; Lakat T. – 1,45; Bánó – 1,44; Aczél – 1,20) magasabb volt egyénél, tehát első hipotézisünk nem igazolódott.
- 2) Minden résztvevő felhozott legalább egy témát a saját beszélgetésében. A műsorvezetők kitűnnek témaajánlásaik magas számával, azonban nagy mértékben hagyták megjelenni vendégeik témáit, tehát igaznak bizonyult előfeltevésünk.
- 3) Összeadva a közbevágások számát megkapjuk (ld. 3., 4., 6., 7. sz. táblázatok), hogy a kérdezők 56 alkalommal vágtak válaszolóik szavába, míg ez 19 alkalommal fordul elő ellentétes irányban, tehát bebizonyosodott, hogy helyes volt előfeltevésünk. Ráadásul a közbevágások nagy része szakmailag indokolatlan volt, ezek fő célja a beszédjog korlátozása vagy megszerzése, és a beszélgetőtárs mondanivalójának szándékos félbeszakítása voltak.
- 4) Pontosan kétszer annyi (18) alkalommal szakították félbe a férfiak a nőket, mint viszont (9 alkalommal). Ez a hipotézisünk igazolódott.

Kutatás – Heti Hetes

- 1) A 31. és a 32. számú Táblázatokból kiderül, hogy tisztán tartalmi vagy tisztán formai agressziót kevésszer használtak. Bár a formai agresszió (25 alkalom) a tartalmi (19 alkalom) mennyiségben megelőzi, csak töredéke ezek együttes megjelenésnek (75 alkalom). A hipotézis nem igazolódott.
- 2) A második hipotézis igazolódott, mert a beszólás alapjául elsősorban valóban a képességek szolgálnak, főként Bajor, Havas, Jáksó és Farkasházy esetében. Ezt követték a szokások, a külső és belső tulajdonság említése.
- 3) Az elemzés alátámasztotta hipotézisünket: míg a férfiaknak szóló beszólások azok képességeikkel, személyiségükkel vagy szokásaikkal voltak kapcsolatosak, addig Hernádi Juditnak szinte kizárólag szexuális tartalmú és a korára utaló megjegyzéseket tettek.
- 4) Bár Jáksó és Hernádi esetében nem igazolódott be a hipotézis, a másik öt szereplőre igaz volt, hogy minél többször követett el agressziót, őket annál kevesebbszer támadták (ld. 33. sz. Táblázat).

Kérdőíves kutatás

Mindhárom hipotézis beigazolódott:

- 1) A társadalmi távolság valóban fordított arányosságban áll az alkalmazott nyelvi agresszió mértékével. Tehát ahogy az idegennel és a tanárral szemben nőtt a társadalmi távolság, úgy csökkent az agresszió mértéke. Azt is láthattuk továbbá, hogy a tanárral szemben még alacsonyabb az alkalmazott nyelvi agresszió mértéke, mint az idegen felnőttel szemben.
- 2) A korkülönbség szintén fordított arányosságban áll az alkalmazott nyelvi agresszió mértékével.
- 3) A sértettek reakcióiban nagyobb fokú agresszió jelent meg verbális agresszió, mint fizikai agresszióra elszenvédekor, így feltételezhető, hogy előbbit nehezebben tolerálták.

8. Kitekintés

További kutatási célok:

- 1) A bemutatott szempontok alapján további műsorvezetői stratégiák is elemezhetőek.
- 2) A diskurzuselemzésbe bevonhatók más tévéadások is.
- 3) A női vendégek szerepe alaposabb vizsgálatot érdemel.
- 4) A kérdőíves kutatás kiterjeszhető akár a vizsgált korosztály szélesebb körére, akár más korosztályokra, közösségekre (pl. munkahelyi csoportok, lakóközösségek, baráti körök, sportkörök).
- 5) A beszólás beszédaktus megvizsgálható más nyelveken is, így összevethetővé válnak annak kulturálisan kötött és univerzális elemei.
- 6) A más nyelvekre lefordított kérdőívvel elvégezhető ugyanez a kutatás, az így kapott eredményeket pedig egybe lehet vetni.
- 7) A verbális agresszió kutatása kibővíthető a mimikával, testbeszéddel, öltözködéssel és viselkedéssel.
- 8) Érdeemes megvizsgálni, hogy a beszólás beszédaktus hatása hogyan minimalizálható és maximalizálható, azaz mi alkalmazható enyhítő és fokozó elemként.

9. A tézisekhez felhasznált irodalom

- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem D. J. 1994. *Pszichológia*. Budapest: Osiris-Századvég.
- Babbie, E. 1998. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Batár, L. 2008. Nyelvi agresszió az iskolában. In: *Modern Iskola*. 2. évf.: 2. 18-19.
- Batár, L. 2005. A nyelvi agresszió mint a tanórai fegyelmezés eszköze a rögzített tanórákon. In: *Modern Nyelvoktatás*. 11. évf.: 4. 19-31.
- Batár, L. 2004. A Heti Hetes című műsor elemzése nyelvi agresszió szempontjából. In: Kassai I. (szerk.) *Etűdök alkalmazott nyelvészetre*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 68-85.
- Evans, P. 2004. *Szavakkal verve. Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban*. Budapest: Háttér Kiadó – NANE Egyesület.
- Griffin, P., Mehan, H. 2001. Értelem és rítus a tantermi beszélgetésben. Pléh, Cs., Síklaki, I., Terestyéni, T. (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 541-564.
- Hárdi, I. 2000. Az agresszió világa. Az agresszió fogalma, jelenségtana, elméletei. In: Hárdi, I. (szerk.) *Az agresszió világa*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Rt. 17-80.
- Huszár, Á. 1994. Az együttérzés beszédaktusai. In: *Studia Nova*. 1. évf.: 2-3. 99-109.
- Huszár, Á. 1993. Sex and Situation Differences in Hungarian. In: *Studies in Applied Linguistics*. Vol. V: 1. 43-53.
- Németh, E. 1999. *Köszereplés. A modern retorika eszköztára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Ranschburg, J. 2006. *A meghitt erőszak*. Budapest: Saxum.

10. A nyelvi agresszió témaköréhez kapcsolódó publikációk

Cikkek, tanulmányok, konferenciaelőadások

- Batár, L. 2008. A nyelvi agresszióról. In: *Köznevelés*. 64. évf.: 21. 9.
- Batár, L. 2008. Nyelvi agresszió az iskolában. In: *Modern Iskola*. 2. évf.: 2. 18-19.
- Batár, L. 2007. Nyelvi viselkedésminták egy beszélgetős műsorban. In: Geccső, T., Sárdi, Cs. (szerk.) *Nyelvelmélet-nyelvhasználat*. Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 23-29.
- Batár, L. 2007. A beszólás mint beszédaktus. In: *Magyar Nyelvőr*. 131. évf.: 4. 451-464.
- Batár, L. 2006. A káromkodások a nyelvi tabuk között, használatuk, elkerülési lehetőségei. In: Kassai I. (szerk.) *A nyelvi tabuktól a temporális referensekig*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola. 13-19.
- Huszár, Á. – Batár, L. 2006. Hogyan fojtsuk bele partnerünkbe a szót, avagy párbeszéd-irányítási stratégiák a közszolgálati televízió egyik szombati műsorában. In: *Élet és Irodalom*. 50. évf.: 26. 4, 8.
- Batár, L. 2005. A nyelvi agresszió mint a tanórai fegyelmezés eszköze a rögzített tanórákon. In: *Modern Nyelvoktatás*. 11. évf.: 4. 19-31.
- Batár, L. 2005. A megbélyegzésről, In: *Édes Anyanyelvünk*. 27. évf.: 5. 14.
- Batár, L. 2005. A durva és trágár címszavak megjelenése a Magyar értelmező kéziszótárakban. In: Dr. Kukorelli, K. (főszerk.): *Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Füzetek*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala. 56-62.
- Batár, L. 2005. Bántó és trágár nyelvhasználat nyilvános helyeken. In: Dr. Kukorelli Katalin (főszerk.): *Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Füzetek*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala. 63-69.
- Batár, L. 2004. Etnikai, faji, nemzeti sztereotípiák megjelenése tévéfilmekben. In: Bakonyi, I. – Náday, J. (szerk.): *A többnyelvű Európa. XIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kötete*. Győr: Széchenyi István Egyetem Idegen Nyelvi és Kommunikációs Tanszék. 310-414.
- Batár, L. 2004. A Heti Hetes című műsor elemzése nyelvi agresszió szempontjából. In: Kassai I. (szerk.) *Etűdök alkalmazott nyelvészetre*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 68-85.
- Batár, L. 2004. Politikailag korrekt gondolkodásmód. In: *Mentor-Támpont*, 6. évf.: 3. 26.
- Batár, L. 2004. Agresszív tévéműsorok hatása. In: *Mentor-Támpont*, 6. évf.: 2. 4-5.
- Batár, L. 2003. Az előítéletes gondolkodásról. In: *Mentor-Támpont*, 5. évf.: 12. 27.
- Batár, L. 2003. Nyelvi tabunak tekintik a káromkodásokat a Veszprémi Egyetem mérnökhallgatói? In: Dr. Kukorelli, K. (főszerk.): *A nyelvtudás szerepe a változó Európában. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Füzetek*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola. 164-168.

Recenziók

- Batár, L. 2009. Szőőr Anna: Az erőszak neve: Fenség. Erőszak a családon belül, In: *Köznevelés*. 65. évf.: 20. 28-29.
- Batár, L. 2008. Ross Campbell: Dühöngő ifjak. In: *Köznevelés*. 64. évf.: 26. 26.
- Batár, L. 2007. Huszár Ágnes (szerk.): A családi nyaggyatástól a munkahelyi nyelvhasználatig. Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven, In: *Iskolakultúra*. 17. évf.: 11-12. 197-201.